

ENDEL LIPPMAA LOENG
Uffe Ellemann-Jensen

Lugupeetud president, austatud kuulajad, lugupeetud Eesti Teaduste Akadeemia liikmed!

Täna teid austava võimaluse eest pidada käesoleval aastal Endel Lippmaa mälestusloeng nii väljapaistva kuulajaskonna ees. Olen uhke, et saan teile kõneleda – ja palun vabandust, et ei ole teiega, vaid peitun ekraani taha...

Endel Lippmaa on nüüdisaegse Eesti ajaloo suurkuju. Ta oli teenekas teadlane ja poliitik, kelle karjäär oli muljetavaldav nii Eesti kui ka Euroopa tasandil. Ta jättis ajalukku oma jälje.

Usun, et tegin valiku Endel Lippmaa vaimus, kui otsustasin täna rääkida väikeseid riike ootavatest väljakutsetest nüüdisaegses maailmas ja eriti meie demokraatlike väärtuste kaitsmisest.

Nii Eesti kui ka Taani on paljude teiste maadega võrreldes väikesed riigid. Meil on ka muidu palju ühist: näiteks geograafiline asukoht, kuigi teie räägite Läänemerest ja meie Idamerest; meil on ühised tõekspidamised ja oleme juba mõnda aega kuulunud samadesse kogukondadesse, nii Põhjamaade kui ka Euroopa ja Atlandi riikide hulka. Nii võiksime jagada ka kogemusi niisuguste väljakutsetega toime tulemise vallas.

Suurusest rääkides meenub mulle tähelepanek, mille minu kallis sõber, toonane Eesti president Lennart Meri esitas aastal 1994 oma ametlikul riigivisiidil Taani. Tema auks korraldati meie kuninganna suveresidentsis Fredensborgi lossis riiklik õhtusöök, kus ta pidas kõne, milles ütles:

„Riiki, millel on vaba juurdepääs merele, ei saa nimetada väikeriigiks.“

Mäletan, kuidas ta seal Fredensborgi lossi suures saalis seisis, pikk ja silmapaistev, Taani kõrgeima aumärgi sinine lint üle õla.

See ei olnud Lennart Meri esimene kord meie kuningannat ega Fredensborgi lossi külastada ja ma jagaksin teiega meenutust tema eelmisest visiidist.

Aasta oli siis 1991. Paljud teist olid sel ajal tõenäoliselt veel väga noored või hoopiski sündimata. Meie, toonased täiskasvanud, ei unusta aga iial seda Euroopale ja Läänemere piirkonnale teedrajavaks osutunud aastat.

OMONi rünnakute järel Vilniuse teletorni ja Riia seimihoone vastu 1991. aasta jaanuaris allkirjastas Taani ühised koostööprotokollid kõigi Balti riikidega.

Eesti ja Taani vahelise ühisprotokolli allkirjastasime 11. märtsil välisministritena vastavalt Lennart Meri ja mina.

Protokoll sätestas, et Taani poolne Eesti kui iseseisva riigi tunnustamine 1921. aastast on endiselt kehtiv. Taani ei olnud kunagi tunnustanud Eesti sunnitud liitmist Nõukogude Liiduga 1940. aastal. Kavatsesime diplomaatilised suhted taastada niipea, kui olukord lubab.

Tol ajal ei olnud palju neid, kes uskusid, et see aeg on peagi saabumas. Kuid pange tähele: Moskvat tabas vahkviha, meie suursaadik kutsuti vaibale ja talle tehti peapesu ning Nõukogude Liidu suursaadik Kopenhaagenis esitas jõulise protesti ühes napilt varjatud ähvardustega meie elu teatud valdkondades, kus me nõrgemad olime, keeruliseks teha.

Neid ähvardusi ei viidudki aga ellu, kuna tolle aasta augustis hakkasid sündmused väga kiiresti arenema.

Esmaspäeva hommikul algas Moskvas putš, kuid kolmapäevaks oli selle nurjumine selge ja laupäeval, 24. augustil oli meil võimalik teatada diplomaatiliste suhete taastamisest Balti riikidega.

Kaks päeva hiljem saabusid kõigi kolme Balti riigi välisministrid Kopenhaagenisse seda kinnitavat ühisprotokolli allkirjastama. Kuninganna oli parasjagu oma suvelossis Fredensborgis, Kopenhaagenist põhja pool, kuid oli teada andnud kindlast kavatsusest välisministrite Lennart Meri, Jānis Jurkānsi ja Algirdas Saudargasega kohtuda. Nii et hilisõhtusel ajal istusime kõik mikrobusi ja sõitsime Fredensborgi. Kohale jõudsime umbes kell üksteist öösel, taevas säras täiskuu, lossi ees seisis valvel Taani Kuningliku Ihukaitse täies paraadvormis kompanii ja nende orkester mängis pidulikku marssi. Jurkāns märkis kuivalt: „Lennart, ära nuts.“ Ma usun, et hetk liigutas meid kõiki sügavalt. Lossi trepil tervitasid meid kuninglik taksikoer ja paraadlivrees teenijaskond ning saalis võttis kuninganna minu kolm kolleegi vastu klaasi šampanja ja lühikese tervituskõnega, mis lõppes sõnadega „Tere tulemast vabasse maailma!“.

Nii oli Lennart Meri seal tõepoolest juba käinud. Kolm aastat hiljem peetud kõnes mainis ta ka oma esimest külastust.

*

Järgnes meie kõigi jaoks väga kiire aeg.

Maailm oleks justkui avanenud ja paljud unistused hakkasid täituma.

Francis Fukuyama kirjutas oma kuulsa raamatu ajaloo lõpust ja me kõik olime ametis uue maailmakorra ja Euroopa uue struktuuri loomisega.

NATO ja Euroopa Liit laienesid. Valitses üleüldine optimism.

Need olid teistsugused ajad. Nüüd on maailm muutunud.

Euroopa integratsiooni ideaale ja väärtuseid, nagu sätestatud nn Kopenhaageni kriteeriumides, rünnatakse nii väljastpoolt kui ka liikmesriikidest endast.

Olime me ajal, kui Fukuyama „ajaloo lõppu“ avalikult liigselt rõhutati ja väärsti tõlgendati, tõesti naiivsed?

Mingil määral küll. Raske olnuks aga seda mitte olla.

Mäletan, et hoiatasin toona: tuleb meeles pidada, et ka vabaduse medalil on kaks külge. Ja selle varjuküljeks on, et vabadust saab vanade arvete klaarimiseks tarvitada ja kuritarvitadagi. Et taas

võib pead tõsta ülemäärane rahvuslus, mis rõhumise aastate jooksul peidus oli olnud. Et see võib kaasa tuua poliitika, mis võtab sihikule rahvusvähemused või naabrid, et vanu arveid klaarida või tähelepanu kõrvale juhtida tulemuste nappusest parema tuleviku loomise vallas.

Nii ka läks.

Nüüd on ülemäärase rahvuseluse probleem päevakorral kõigis riikides, nii vanades demokraatias kui ka maades, mida sageli veel „uuteks demokraatiateks“ kutsutakse. Nii väikestes riikides kui ka suuremates. Minu kodumaal – ja teie kodumaal.

Iseenesest ei pea rahvuslus sugugi olema negatiivne jõud. Uhkustunne oma rahva ja päritolu üle võib olla positiivne stiimul. Probleem tekib aga siis, kui sellega kaasneb rahvusvahelisest koostööst keeldumine.

Olen veendunud, et kui Endel Lippmaa praegu meiega oleks, reageeriks ta ägedalt kogu Euroopast paistvatele märkidele selliste jõudude tugevnemisest.

Euroopa seisab silmitsi teatud eksistentsiaalsete katsumustega.

Ameerika Ühendriikide harjumuspärane juhtroll Atlandi liidus on nõrgenenud. Ameerika Ühendriikide harjumuspärase juhtrolli rahvusvahelistes organisatsioonides, mille asutamises nad Teise maailmasõja järel peasa mängisid, on varjutanud lahinguhüüd „Ameerika kõigepealt!“.

Samas on Venemaa pühendunud kättemaksupoliitikale ja kaotanud austuse sellesama rahvusvahelise korra vastu, mille loomises see riik oli 1990. aastatel üks tähtsaid tegijaid.

Enamik leppeid, mille saavutamiseks külma sõja lõpujärgus vaeva nägime, on nüüd tühistatud või lihtsalt kõrvale jäetud. Dramaatilisim näide on see, kuidas Venemaa hõivas Krimmi ja peab Ida-Ukrainas sõda.

Samuti oleme olnud tunnistajaks sellele, kuidas paljud Helsingi protsessi käigus loodud julgeoleku- ja usaldusmeetmed on lihtsalt kõrvale jäetud.

Näeme ka, kuidas paljud tuumaohu käsitlevad lepped on kas kõrvale heidetud või aeguvad peagi, kui mõlemad peamised tuumariigid tõsisemaid jõupingutusi tegema ei asu.

Kõik see muudab Euroopa haavatavamaks. Eriti puudutab see väiksemaid Euroopa riike, millest on saanud eesliiniriigid.

Eesti on koos teiste Balti riikide ja Poolaga üks neist riikidest.

Seetõttu muutubki vajadus aktiivse NATO järgi nii tugevaks.

NATO on neis riikides püsivalt kohal läbi suurendatud kohalolu poliitika: piiratud arv teiste NATO riikide relvajõudusid on nn komistustraadi või teetõkke põhimõttel nendesse riikidesse paigutatud, et rõhutada liidu solidaarsust võimaliku agressiooni vastu. Ühe riigiga tüli üles võtmisele vastavad kõik riigid koos. Üks kõigi ja kõik ühe eest.

Mäletan jääkülma hommikut Vilniuses päeval pärast seda, kui Praha tippkohtumisel otsustati Balti riikide liitumine NATOga. Ameerika Ühendriikide toonane president George W. Bush kuulutas seal, et tollest hetkest peale on igaiüks, kes otsustab olla Leedu vaenlane, ka Ameerika Ühendriikide vaenlane. Tuhandete Vilniuse raekoja platsil külmast jalgu trampivate leedulaste vastuhüüd oli kõrvulukustav. See lause on graveeritud ka raekoja seinale paigutatud mälestusplaadile.

Kõik NATO osalised Euroopas peavad näitama, et see ei ole üksnes Ameerika Ühendriikide ettevõtmine. See on meie kõigi, nii suurte kui ka väikeste ettevõtmine.

Kui külastasin esimest korda Tallinnast ida poole jäävat Tapa sõjaväebaasi, märkasin uhkusega baasi sissepääsu juures lehvivaid lippe, mis märgivad seal esindatud riike.

Esiteks loomulikult Eesti lipp. Seejärel *Union Jack*, kuna britid olid – ja on ka nüüd – liitlaste suurendatud kohalolu juhtriik Eestis. Seejärel Prantsuse trikoloor, kuna prantslased olid õige pea brittide juhtpositsiooni üle võtmas. Siis Taani lipp, sest meil oli tol ajal – ja on praegugi – baasi paigutatud umbes 200 sõdurit. Ja selle järel Islandi lipp.

Kuidas nii – Islandi lipp? Islandil ei ole üldse relvajõudusid... See-eest on Islandil aga rannavalve, mille esindaja oli suurendatud kohaolu raames Tapal, nii et loomulikult pidi lehvima ka selle riigi lipp.

See on muljetavaldav signaal: NATO liitlased, nii suured kui ka väikesed, toetavad üksteist. Teistes riikides lehvivad samal viisil Luksemburgi ja Sloveenia lipud.

See kõik ei muuda aga tõsiasja, et Euroopa julgeolek sõltub Ameerika Ühendriikide toetusest NATOle. Ning meile on meelde tuletatud, et seda toetust ei saa iseenesestmõistetavaks pidada. Meie, eurooplased, peame tõendama oma valmisolekut allianssi ühte siduvatest põhimõtetest ja lepetest kinni pidada. Teisisõnu: aeg, mil Ameerika oluliselt suurem osalus võrreldes Euroopaga tundus pikemata selge, on nüüd läbi...

See näide tõstab esile Euroopa väikeriikide ees seisvate väljakutsete tuuma: me peame tegema nii, et oleksime kaitsmist väärt, ka siis, kui see meilt lisapingutust nõuab.

*

Sama kehtib Euroopa Liidu ühtekuuluvuse kohta.

Meie põues võib küll peituda muresid ja kahtlusi „iseseisvuse kaotuse“ küsimuse üle, mis sellisesse liitu kuulumisega kaasneb – näiteks see, et peame nõustuma reeglistikuga, mis näeb ette, et kui otsustame oma teed minna, võidakse meie otsus tühistada. Lõppude lõpuks nõrgestaks aga oma teed minek ühtekuuluvust, millest me sõltume palju enam kui suuremad liikmesriigid.

Vaadake vaid, mis on saanud Brexitist. See peaks Euroopa väikeriikide silmad avama.

Oma teed minemisel on oma hind ning britid – või pigem inglased – ei tea endiselt, kui kalliks see maksma läheb. Mitte selle pärast, et mõned pahatahtlikud mandriiriigid tahaksid inglasi Brexiti poolt hääletamise eest karistada, vaid selle pärast, et ei ole võimalik lubada ühel liikmel, kellest peagi

saab endine liige, liitu jäävate riikide arvelt kasu lõigata. See ei saa nii käia. Praegu pole jõulud ja jõuluvana ei ole Gröönimaalt Brüsselisse kolinud...

Eriti teeb mulle muret see, kuidas Euroopa Liit ei ole suutnud lahendada probleemi liikmesriikidega, mis soovivad oma teed minna demokraatlike reeglite osas, jäädes samas liitu ja saades liikmesusest kasu.

Sest just seda riigid nagu Ungari ja ka Poola teevadki: nad mängivad demokraatiaga lubamatutel viisidel alates pressivabaduse nõrgestamisest kuni õigusriigi õõnestamiseni ja demokraatliku toimimise muutmiseni valimisringkondade ebaloomuliku ümbertegemise ja muude nipptide kaudu.

Kui peaksin nimetama oma kahetsusi seoses Kopenhaageni 2003. aasta tippkohtumisega kulmineerunud laienemisprotsessiga, oleks selleks tõik, et me ei loonud piisavaid vahendeid, et toime tulla liikmesriikidega, mis pärast liiduga ühinemist selle aluspõhimõtted unustavad. On küll artikkel, mille alusel liikmesriikidelt hääleõiguse ära võib võtta, kuid seda ei saa kasutada, kui üle ühe liikmesriigi oma teed läheb.

Selle asemel oleme sunnitud lootma, et piisab poliitilist tahet, et sellistele liikmesriikidele vastata neilt raha ära võtmise kaudu. Ma ei näe muud võimalust. Tean liigagi hästi, millise kaose see kaasa toob, kuid me ei saa lubada, et lugupidamatu suhtumine demokraatia põhimõttesse levib.

*

Väikeriikide osa selles keerulises süsteemis on selge.

Meie huvides on toetada nii Euroopa Liidu kui ka teiste foorumite struktuure ja kaitsta neid ründajate eest, kes tahavad minna tagasi aega, kus igaüks uskus, et saab ise endale reeglid luua.

Praegust olukorda on võrreldud külma sõjaga. Mina sellega ei nõustu. Lõppude lõpuks olid meil olemas katastroofi vältimiseks mõeldud kaitsemeetmed. Nagu teie Eestis hästi teate, oli neil oma hind.

Pigem kardan, et oleme suundumas tagasi 1930. aastatel valitsenud olukorda, kus rahvusvahelise korra ja rahvusvahelise juhtimise puudumine viis niikaugemale, et igaüks üritas oma naabrit nõrgestada. Seda nimetatakse naabri vaesestamise poliitikaks, see tõi kaasa vaesuse ja sotsiaalsed häired – ning päädis ebademokraatlike ühiskondade tekke ja sõjaga.

Demokraatia on surve all. Mitte üksnes Euroopas, vaid kogu maailmas.

Hiina esiletõus, demokraatia taandumine Ladin-Ameerikas, peale selle Aafrikas ja Lähis-Idas toimuvate konfliktide surve, sisserändajate ja pagulaste arvu plahvatuslik kasv, oht, et isegi NATO liikmete Türgi ja Kreeka vahel puhkeb sõda, ning ebakindlus Ameerika Ühendriikide tulevikusuuna suhtes – see kõik avaldab Euroopale tugevat mõju.

Olla väike tähendab, et jääd tormavatele elevantidele esimesena jalgu... Sellest oleks kahju, sest väikestel riikidel on paljugi pakkuda, kui nad omaenese piires tekkiva ülemäärase rahvuslusega toime tulevad.

*

Lõpetaksin jällegi „väiksuse“ noodil. Toon teie ette Taani armastatud luuletaja ja filosoofi Piet Heini teksti – mõne muutusega:

Võõralt maadelt vaadates
on Eesti liivaterake.
Eestlastele siiski Eesti
suurem on, kui teaksite.

Hea, kui leiaks kompromissi:
kui suur on siis ikka Eesti?
Vastusega rahul kõik me:
pigem on ta suur kui väike.

Täna teid